

Ferge Zsuzsa oktatásszociológiai öröksége és a pedagógusok szerepe a roma tanulók iskolai egyenlőtlenségeinek újratermelésében

Összefoglalás: A tanulmány Ferge Zsuzsa oktatásszociológiai életművének kortárs értelmezésére és alkalmazási lehetőségeire vállalkozik, különös tekintettel a pedagógusok szerepére a roma tanulók iskolai pályafutásának alakulásában. A szerző amellett érvel, hogy az iskola nem semleges intézmény, hanem a társadalmi struktúrákba ágyazott szervezet, amely működésével gyakran hozzájárul a társadalmi egyenlőtlenségek újratermeléséhez. Ferge elméleti és empirikus megállapításaira építve a tanulmány bemutatja, hogy a pedagógusok humán és társadalmi tőkéje, valamint szakmai önhatékonyasága miként értelmezhető strukturális kontextusban. Az elemzés kitér a rejtett tanterv működésére, a kulturális elvárások szerepére, a szelekció és szegregáció hatásaira, valamint a tantestület kollektív működésének jelentőségére. A tanulmány célja nem empirikus eredmények közzlése, hanem egy olyan elméleti-módszertani keret felvázolása, amely hozzájárulhat a pedagógusokkal végzett kvalitatív és kvantitatív kutatások mélyebb értelmezéséhez, valamint az oktatási egyenlőtlenségek strukturális megközelítéséhez.

Kulcsszavak: Oktatási egyenlőtlenségek, roma tanulók, pedagógusok, rejtett tanterv, társadalmi tőke, Ferge Zsuzsa.

Abstract: This paper offers a contemporary reinterpretation of Zsuzsa Ferge's contribution to the sociology of education, focusing on the role of teachers in shaping the educational trajectories of Roma students. Drawing on Ferge's structural approach, the study argues that schools are not neutral institutions but socially embedded organizations that often contribute to the reproduction of social inequalities. The paper examines how teachers' human and social capital, as well as their professional self-efficacy, can be understood within a broader institutional and structural context. Particular attention is paid to the operation of the hidden curriculum, cultural expectations, institutional selection and segregation, and the collective resources of teaching staff.

* *Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program*
Email:
kalman47@mailbox.unideb.hu
ORCID: 0009-0006-0839-7913

[1] Ferge Zsuzsa (1976): *Az iskola szociológiai problémái*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Rather than presenting empirical findings, the article provides a theoretical and methodological framework that can inform future qualitative and quantitative research on teachers working with Roma and disadvantaged students, and contribute to a structural understanding of educational inequalities.

Keywords: Educational inequalities, Roma students, teachers, hidden curriculum, social capital, Zsuzsa Ferge.

Bevezetés

Az oktatási egyenlőtlenségek kérdése évtizedek óta a hazai társadalomtudományi diskurzus központi témája, különös tekintettel a roma tanulók iskolai pályafutására. Számos kutatás igazolta, hogy a roma tanulók tanulmányi eredményessége és továbbtanulási esélyei szoros összefüggésben állnak a társadalmi háttérrel, az iskolai környezettel és az iskolarendszer strukturális sajátosságaival. A pedagógusok szerepe ebben a folyamatban kiemelkedő, ugyanakkor gyakran leegyszerűsített módon jelenik meg a közbeszédben és a szakpolitikai diskurzusban: vagy heroizált egyéni felelősségként, vagy kudarcokért felelős szereplőként.

A tanulmány abból a feltevésből indul ki, hogy a pedagógusok munkája csak akkor érthető meg érdemben, ha azt az iskola társadalmi pozíciójával, működésével és rejtett normarendszerével együtt vizsgáljuk.

Ebben az értelemben Ferge Zsuzsa oktatásszociológiai életműve ma is nélkülözhetetlen elméleti keretet kínál. Ferge elemzései rámutatnak arra, hogy az iskola nem pusztán tudásközvetítő tér, hanem a társadalmi különbségek újratermelésének egyik legfontosabb intézménye [1]. A pedagógusok humán és társadalmi tőkéje, valamint szakmai önhatékonyasága ebben a strukturális térben nyer értelmet.

A tanulmány célja annak bemutatása, hogy Ferge gondolkodása miként alkalmazható a pedagógusokkal végzett kutatások elméleti és módszertani megalapozásában, különös tekintettel a roma tanulókat érintő oktatási egyenlőtlenségekre.

Az elemzés nem empirikus adatokra épül, hanem elméleti szintézisre és módszertani reflexióra vállalkozik. A tanulmány arra törekszik, hogy hozzájáruljon az oktatási egyenlőtlenségek strukturális értelmezéséhez, valamint a pedagógusi szerep újragondolásához a jelenlegi magyar oktatási rendszer kontextusában. A roma tanulók iskolai pályafutása és az oktatási rendszer működése közötti kapcsolat a hazai oktatásszociológia egyik legösszetettebb és legérzékenyebb kutatási területe.

A nemzetközi és magyar empirikus eredmények egyaránt azt mutatják, hogy az iskolai teljesítménykülönbségek jelentős része nem egyéni képességkülönbségekből, hanem strukturális és intézményi tényezőkből ered. Ebben az összefüggésben különösen fontos annak vizsgálata, hogy az iskola mint társadalmi intézmény milyen módon járul hozzá az egyenlőtlenségek újratermeléséhez, illetve milyen szerepet töltenek be ebben a pedagógusok.

Ferge Zsuzsa *Az iskola szociológiai problémái* című munkája a magyar oktatásszociológia egyik alapműve, amely máig érvényes elméleti és empirikus keretet kínál az iskolai egyenlőtlenségek értelmezéséhez [1]. Ferge értelmezésében világossá válik, hogy az iskola nem semleges intézmény, hanem a társadalmi struktúrákba ágyazott szervezet, amely működésével gyakran stabilizálja a fennálló különbségeket. A tanulmány célja annak bemutatása, hogy Ferge gondolkodása miként alkalmazható a pedagógusok humán és társadalmi tőkájének vizsgálatában, különös tekintettel a roma tanulók iskolai eredményességére.

A tanulmány nem empirikus eredményeket közöl, hanem elméleti–módszertani hozzájárulást kíván nyújtani. Arra tesz kísérletet, hogy összekapcsolja Ferge strukturális megközelítését a pedagógusok szakmai önhatékonyágát, intézményi beágyazottságát és kollektív működését vizsgáló kortárs kutatásokkal.

A cél annak bemutatása, hogy a pedagógusok működése csak akkor érthető meg érdemben, ha azt az iskola társadalmi pozíciójával, szelekciós mechanizmusaival és rejtett tantervével együtt vizsgáljuk.

Az iskola mint a társadalmi struktúra része Ferge értelmezésében

Ferge Zsuzsa oktatásszociológiai gondolkodásának egyik alaptétele, hogy az iskola nem autonóm, önmagában értelmezhető intézmény, hanem a társadalmi struktúra szerves része.

Ennek megfelelően működését nem kizárólag pedagógiai célok és szakmai racionalitások határozzák meg, hanem a társadalmi egyenlőtlenségek, hatalmi viszonyok és erőforrás-elosztási mintázatok is.

[1] Ferge Zsuzsa (1976): *Az iskola szociológiai problémái*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

[1] Ferge Zsuzsa
(1976): *Az iskola
szociológiai problémái*.
Budapest: Közgazdasá-
gi és Jogi Könyvkiadó.

[2] Ferge Zsuzsa
(2000): *Elosztási viszo-
nyok és a társadalom
rétegződése*. Budapest:
Osiris.

Ferge értelmezésében az iskola nem pusztán reagál a társadalmi különbségekre, hanem aktívan részt vesz azok újratermelésében [1; 2].

A magyar iskolarendszer történeti alakulása Ferge értelmezésében különösen erősen szelekcióorientált. A korai elkülönítés, az intézmények közötti hierarchia, valamint a tanulói összetétel szerinti differenciálódás olyan strukturális mechanizmusokat hozott létre, amelyek már az iskolába lépés pillanatától eltérő pályákat jelölnek ki a tanulók számára. Ezek a mechanizmusok nem semlegesek: következetesen kedveznek a magasabb társadalmi státuszú családokból érkező gyermekeknek, miközben hátrányos helyzetbe hozzák a roma és alacsony státuszú tanulókat.

Ebben a strukturális térben a pedagógusok szerepe ambivalens. Egyrészt a pedagógusok az oktatási rendszer kulcsszereplői, akik napi szinten hoznak döntéseket a tanórai munka, az értékelés és a fegyelmezés területén. Másrészt azonban mozgásterületet erősen korlátozza az intézmény társadalmi pozíciója, az iskolai elvárásrendszer és az erőforrásokhoz való hozzáférés. Ferge gondolkodása segít elkerülni azt a leegyszerűsítő értelmezést, amely a pedagógusokat kizárólag egyéni felelősként vagy kudarcok okozójaként jeleníti meg.

A pedagógusok humán tőkéje – végzettségük, szakmai tudásuk, módszertani felkészültségük – Ferge értelmezésében csak akkor válhat hatékony erőforrássá, ha azt támogató iskolai környezet veszi körül. Azokban az iskolákban, amelyek társadalmilag hátrányos helyzetű tanulókat koncentrálnak, a pedagógusok gyakran olyan strukturális problémákkal szembesülnek, amelyek meghaladják az egyéni szakmai kompetenciák hatókörét. Ilyen problémák például a tanulói lemaradások halmozódása, a családi háttérből fakadó nehézségek, valamint az iskolai támogató környezet hiánya.

Ferge strukturális megközelítése ezért alapvető elméleti keretet kínál a pedagógusokkal végzett kutatások számára. Rávilágít arra, hogy a pedagógiai gyakorlat nem érthető meg az intézményi és társadalmi kontextus figyelmen kívül hagyásával.

A pedagógusok szakmai döntései, attitűdjei és önértékelése szoros összefüggésben állnak azzal, hogy milyen iskolában dolgoznak, milyen tanulói összetétellel találkoznak, és milyen elvárásokat közvetít feléjük az oktatási rendszer.

Rejtett tanterv, kulturális elvárások és pedagógusi értelmezési keretek

A rejtett tanterv fogalma központi jelentőségű Ferge Zsuzsa oktatásszociológiai elemzéseiben [1]. A rejtett tanterv alatt mindazokat a kimondatlan normákat, viselkedési mintákat, kommunikációs elvárásokat és tudásformákat érthetjük, amelyeket az iskola nem tanít expliciten, mégis folyamatosan számon kér a tanulóktól. Ezek az elvárások jellemzően a középosztályi kulturális mintákhoz igazodnak, és gyakran láthatatlan akadályokat képeznek a roma és hátrányos helyzetű tanulók számára.

Ferge megközelítése szerint a rejtett tanterv nem pusztán mellékhatása az iskolai működésnek, hanem az intézmény strukturális logikájának része. Az iskola elvárja a tanulóktól bizonyos viselkedési formák, tanulási stratégiák és kommunikációs stílusok elsajátítását anélkül, hogy ezek tanítását saját feladatának tekintené. Ennek következményeként azok a tanulók kerülnek előnybe, akik családi szocializációjuk révén már rendelkeznek ezekkel a kompetenciákkal.

A pedagógusok ebben a folyamatban kulcsszerepet játszanak, mivel ők közvetítik az iskola explicit és implicit elvárásait a tanulók felé. A pedagógusi értelmezési keretek meghatározzák, hogy a tanulók eltérő kulturális mintáit hiányként vagy erőforrásként értelmezik-e. Amennyiben a pedagógusok a tanulói különbségeket deficitmodellben gondolják el, a rejtett tanterv hatásai felerősödnek, és az iskola hozzájárul az egyenlőtlenségek újratermeléséhez.

A rejtett tanterv működése különösen jól megragadható a tanórai kommunikáció, az értékelési gyakorlat és a fegyelmezés területén. A pedagógusok gyakran a „jó tanuló” fogalmához kötik azokat a viselkedési formákat – például a feladattartást, az önálló munkavégzést, a verbális részvételt –, amelyek a középosztályi szocializáció során természetes módon elsajátíthatók. A roma tanulók esetében ezek az elvárások gyakran idegenek, ami félreértésekhez, negatív minősítésekhez és alacsonyabb tanári elvárásokhoz vezethet.

Ferge megközelítése szerint a pedagógusok ritkán reflektálnak saját kulturális pozíciójukra és az általuk közvetített normák társadalmi meghatározottságára. Ez a reflexivitás-hiány hozzájárul ahhoz, hogy a rejtett tanterv működése természetesként, megkérdőjelezhetetlenként jelenjen meg az iskolai gyakorlatban.

A pedagógusok számára így a tanulói különbségek nem strukturális problémaként, hanem egyéni hiányosságként értelmeződnek.

[1] Ferge Zsuzsa (1976): *Az iskola szociológiai problémái*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

[2] Ferge Zsuzsa (2000): *Elosztási viszonyok és a társadalom rétegződése*. Budapest: Osiris.

[1] Ferge Zsuzsa (1976): *Az iskola szociológiai problémái*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

[2] Ferge Zsuzsa (2000): *Elosztási viszonyok és a társadalom rétegződése*. Budapest: Osiris.

[3] Bourdieu, P. (1986): The forms of capital. In: Richardson, J. (Ed.): *Handbook of theory and research for the sociology of education*. New York: Greenwood, pp. 241–258.

[4] Bernstein, B. (1971): *Class, codes and control*. Volume 1. London: Routledge & Kegan Paul.

A rejtett tanterv fogalma ezért nem csupán elméleti kategória, hanem fontos módszertani iránytű is a pedagógusokkal végzett kutatásokban. Segítségével feltárható, hogy a pedagógusok miként gondolkodnak a tanulói teljesítményről, milyen elvárásokat tartanak legitimnek, és hogyan viszonyulnak a kulturális különbségekhez.

Ferge megközelítése lehetővé teszi annak megértését, hogy az iskola mindennapi működésében miként válik láthatatlanná a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelése, és hogyan kapcsolódik ehhez a pedagógusok szakmai gyakorlata [1].

Intézményi szelekció, szegregáció és kutatástervezési implikációk

Ferge munkássága részletesen feltárja a szelekció és szegregáció működését a magyar iskolarendszerben [1; 2]. Ezek a folyamatok nem pusztán adminisztratív döntések eredményei, hanem összetett társadalmi és kulturális dinamikák következményei. Az intézmények társadalmi pozíciója meghatározza a pedagógusok mozgásterét, szakmai elvárásait és sikerélményeit, valamint azt is, hogy milyen tanulói csoportokkal dolgoznak a mindennapi gyakorlatban.

A szelekciós mechanizmusok értelmezése szoros kapcsolatban áll a kulturális újratermelés elméleteivel. Pierre Bourdieu kulturálistőke-fogalma rávilágít arra [3], hogy az iskola a domináns társadalmi csoportok erőforrásait és normáit tekinti legitimnek, miközben más kulturális mintákat hátrányos helyzetbe hoz. E folyamatok az iskolai elkülönüléssel együtt felerősítik a társadalmi különbségeket, és stabilizálják az iskolák közötti hierarchiákat.

A szelekció és a rejtett tanterv összekapcsolódását Basil Bernstein nyelvi kódokra vonatkozó elmélete tovább árnyalja [4]. A kidolgozott és korlátozott kódok eltérő iskolai érvényesülése hozzájárul ahhoz, hogy az intézményekben eltérő kommunikációs normák és tanulási elvárások alakuljanak ki. A pedagógusok értékelési és fegyelmezési gyakorlatai gyakran ezekhez a természetesként kezelt elvárásokhoz igazodnak, ami tovább növeli a szelekcióból fakadó különbségeket.

E felismerések fontos kutatástervezési következményekkel járnak. A pedagógusok szakmai cselekvésének vizsgálata csak akkor lehet érvényes, ha figyelembe veszi az intézmények közötti társadalmi különbségeket, és összehasonlító perspektívát alkalmaz. A magas arányban roma tanulókat oktató iskolák és a heterogénebb összetételű intézmények összevetése lehetőséget ad arra, hogy feltárjuk a strukturális tényezők pedagógiai gyakorlatban való érvényesülését.

A tantestület társadalmi tőkéje mint kollektív erőforrás

A pedagógusok szakmai működésének értelmezésekor Ferge Zsuzsa gondolkodása közvetetten ráirányítja a figyelmet a tantestület mint kollektív közösség szerepére. Bár a társadalmi tőke fogalmát elsősorban Coleman dolgozta ki [5], az intézményi együttműködés elemzésében különösen termékeny fogalomnak bizonyult. Ferge megközelítésében világosan megjelenik az a felismerés, hogy az iskolai eredményesség nem kizárólag egyéni pedagógusi kompetenciákon múlik, hanem az intézményen belüli kapcsolati struktúrákon, normákon és együttműködési mintázatokon is.

A tantestület társadalmi tőkéje alatt olyan kollektív erőforrásokat érthetünk, mint a szakmai bizalom, a közös értelmezési keretek, az egységes pedagógiai elvárások és az informális tudásmegosztás. Ezek az elemek különösen fontosak azokban az iskolákban, ahol magas a hátrányos helyzetű és roma tanulók aránya, és ahol a pedagógusok nap mint nap komplex pedagógiai és szociális kihívásokkal szembesülnek.

Ferge megközelítése szerint az intézményi működés minősége alapvetően befolyásolja, hogy a pedagógusok miként élik meg saját szakmai szerepüket. Az erős társadalmi tőkével rendelkező tantestületekben a pedagógusok nagyobb eséllyel támaszkodhatnak egymás tapasztalataira, közösen reflektálnak a tanulói problémákra, és kollektív felelősséget vállalnak a tanulók előrehaladásáért. Ezzel szemben az alacsony társadalmi tőkéjű intézményekben a pedagógusok gyakran izoláltan dolgoznak, ami növeli a szakmai bizonytalanságot és csökkenti az innovatív megoldások esélyét.

A tantestület társadalmi tőkéje nem csupán a pedagógusok közötti kapcsolatok minőségében jelenik meg, hanem az intézményegészének kultúrájában is. Ide tartozik az, hogy mennyire világosak az elvárások, mennyire következetesek a pedagógiai gyakorlatok, és milyen mértékben támogatja az iskola vezetése a szakmai együttműködést.

Ferge strukturális szemlélete rámutat arra, hogy ezek az intézményi jellemzők szorosan összefüggenek az iskola társadalmi pozíciójával és erőforrás-ellátottságával.

A pedagógusok humán tőkéje ebben az összefüggésben csak akkor képes érvényesülni, ha a tantestület társadalmi tőkéje lehetővé teszi a tudásmegosztást és a közös problémamegoldást. Ferge gondolkodása ezért arra ösztönöz, hogy a pedagógusokkal végzett kutatások ne csupán egyéni attitűdöket és kompetenciákat mérjenek, hanem az iskolai együttműködés és kollektív működés mintázatait is feltárják.

[5] Coleman, J. S. (1988): Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94., pp. 95–120.

[6] Bandura, A. (1997): *Self-efficacy: The exercise of control*. New York: Freeman.

Pedagógusi önhatékonyság strukturális beágyazottsága

A pedagógusi önhatékonyság fogalma az oktatáskutatásban gyakran pszichológiai kategóriaként jelenik meg, amely az egyén saját képességeibe vetett hitét írja le. Ferge Zsuzsa strukturális megközelítése azonban lehetőséget ad arra, hogy az önhatékonyságot tágabb társadalmi és intézményi kontextusban értelmezzük. E szemlélet szerint a pedagógusok önhatékonyság-érzése nem kizárólag egyéni személyiségjegyekből vagy szakmai kompetenciákból fakad, hanem a mindennapi tapasztalatok során formálódik. A szegregált vagy hátrányos helyzetű tanulókat nagy arányban oktató iskolákban dolgozó pedagógusok gyakran olyan tanulói problémákkal szembesülnek, amelyek tartós és összetett beavatkozást igényelnek. A folyamatos kudarcélmények, a lassú előrehaladás és az intézményi támogatás hiánya hosszú távon alááshatja a pedagógusok önhatékonyság érzését. Ferge értelmezése szerint ezek a jelenségek nem az egyéni pedagógusi alkalmatlanság jelei, hanem a rendszer strukturális működésének következményei.

A pedagógusi önhatékonyság szoros kapcsolatban áll a tantestület társadalmi tőkéjével. Azokban az intézményekben, ahol erős a szakmai együttműködés és a kollektív felelősségvállalás, a pedagógusok nagyobb eséllyel élnek meg sikerélményeket, még akkor is, ha tanulóik jelentős hátrányokkal érkeznek az iskolába. Ezzel szemben az izolált pedagógusi munka csökkenti az önhatékonyság érzését és növeli a kiegészítő kockázatát. Ferge gondolkodása ebben az összefüggésben kritikai alternatívát kínál azokkal a megközelítésekkel szemben, amelyek a pedagógusok teljesítményét kizárólag egyéni felelősségként értelmezik. A strukturális beágyazottság hangsúlyozása lehetővé teszi, hogy az önhatékonyságot ne normatív elvárásként, hanem működési feltételekhez kötött tapasztalatként kezeljük. Ez a szemlélet különösen fontos a roma tanulókkal dolgozó pedagógusok esetében, akik gyakran a rendszer legsérülékenyebb pontjain működnek. A pedagógusi önhatékonyság fogalma Albert Bandura elméletében jelenik meg hangsúlyosan [6]. Arra a meggyőződésre utal, hogy az egyén képes befolyásolni a tanulási folyamatok alakulását. Ferge gondolkodása rámutat arra, hogy ez a meggyőződés nem csupán pszichológiai tényező, hanem társadalmi és iskolai tapasztalatok által formált konstrukció.

A szegregált, hátrányos helyzetű tanulókat oktató iskolákban dolgozó pedagógusok gyakran kevesebb sikerélményt élnek át, nagyobb terhelésnek vannak kitéve, ami csökkentheti az önhatékonyság érzését és növelheti a kiegészítő kockázatát.

E jelenségek értelmezéséhez Ferge strukturális kritikája nélkülözhetetlen, mivel segít elkerülni az egyéni hibáztatás csapdáját.

Módszertani implikációk: Ferge gondolkodásának operacionalizálása

Ferge elméleti kerete közvetlen módszertani következményekkel jár. A pedagógusokkal készített interjúk során például kiemelt figyelmet érdemes fordítani arra, hogyan értelmezik a „jó tanulói viselkedést”, milyen szerepet tulajdonítanak a családi háttérnek, és mennyire érzik magukat képesnek a tanulói eredmények befolyásolására. A kulturális és társadalmi tőke vizsgálata mikro-, mezo- és makroszinten egyaránt hozzájárulhat a pedagógusi működés komplexebb megértéséhez.

Összegzés

A tanulmány rámutatott, hogy Ferge Zsuzsa oktatásszociológiai életműve ma is nélkülözhetetlen elméleti és értelmezési keretet kínál a roma tanulók iskolai pályafutását befolyásoló egyenlőtlenségek megértéséhez. Ferge strukturális megközelítése világossá teszi, hogy az iskola nem semleges intézmény, hanem a társadalmi különbségek újratermelésének egyik kulcsfontosságú terepe. Ebben a folyamatban a pedagógusok szerepe nem értelmezhető sem kizárólagos egyéni felelősségként, sem pusztán végrehajtó szerepként. A tanulmány bemutatta, hogy a pedagógusok humán és társadalmi tőkéje, valamint szakmai önhatékony-sága csak az intézményi és strukturális kontextus figyelembevételével érthető meg.

A rejtett tanterv működése, a szelekció és szegregáció, valamint a tantestület kollektív működésének minősége együttesen alakítják a pedagógusok mindennapi gyakorlatát és értelmezési kereteit. Ferge gondolkodása lehetőséget ad arra, hogy ezekre a jelenségekre ne egyéni hiányosságként, hanem rendszerszintű problémaként tekintsünk. A tanulmány elméleti–módszertani hozzájárulása abban áll, hogy Ferge életművét a pedagógusokkal végzett kutatások értelmezési tengelyévé teszi. Ez a megközelítés hozzájárulhat ahhoz, hogy a roma tanulók iskolai eredményességét vizsgáló kutatások elmozduljanak a deficitmodellektől, és nagyobb hangsúlyt fektessenek az iskola működése, a pedagógusi együttműködés és a strukturális feltételek elemzésére.

Mindez oktatáspolitikai szempontból is releváns következtetésekhez vezet. Amennyiben az oktatási rendszer a pedagógusoktól valódi hátránykompenzációt vár el, úgy ehhez olyan feltételeket kell biztosítania, amelyek erősítik a tantestületek társadalmi tőkéjét, támogatják a szakmai együttműködést, és csökkentik a szegregációból fakadó strukturális terheket. Ferge Zsuzsa öröksége ebben az értelemben nem csupán tudománytörténeti jelentőségű, hanem a jelenlegi oktatási rendszer kritikai értelmezéséhez is nélkülözhetetlen.

